

Moravský historický sborník (Moravica historica), sestavili Antonín Verbík a Karel Blažek. Nakladatelství Blok, Brno 1986, 232 s., 8 kresl. mápek a schémat, německá a ruská resumé.

Sborník vydaný péčí nakladatelství Blok v Brně a obsahující osm příspěvků od sedmi moravských historiků je bezesporu významným edičním počinem, neboť se obsahově zaměřuje na klíčová období moravského historického vývoje. Hned po úvodním slově jednoho z editorů, A. Verbíka (s. 5—6), následuje příspěvek Jaroslava Kudrny o feudalismu a počátcích feudálních vztahů ze širšího celoevropského hlediska (s. 7—21), který představuje vhodný úvod celé publikace. Je zde podán stručný přehled názorů na definici feudalismu od 16. století po sociologické koncepce M. Webera, H. Mittelse a marxistickou historiografii. Dále autor sleduje počátky feudalismu v těch oblastech, kde nebyla návaznost na pozdně antickou tradici, a tudíž jsou důležité i z hlediska geneze feudalismu v českých zemích. Archeologické výzkumy neshledávají kontinuitu v anglosaské Anglii, podobný obraz nám poskytují i bývalé římské provincie Rhaetie a Noricum, jako diskusní se jeví Panonie. Podle J. Kudrny zde též nelze mluvit o kontinuitě, ale přesto je v této oblasti postižitelná řada přežívajících prvků antické kultury (srov. např. B. Svoboda, Zum Problem antiker Traditionen in der ältesten slawischen Kultur, VaPS VI, 1966, 87—114) i městských aglomerací (např. Fenékpuzsta—Valcum). Dále je ve studii naznačen proces feudalizace na území ostatních římských provincií od 3., respektive 4. století (kolonát; změny v postavení otroků) a přejímání nových sociálních vztahů v některých germánských státních útvarech (Visigótové, Ostrogótové, Burgundové). U dalších kmenů, jako byli Langobardi a Frankové, se uchovaly silné obdinné prvky a teprve postupně u nich docházelo k integraci a změnám sociálních vztahů. Tyto procesy jsou postižitelné i v nereceptování římského práva a kulturním rozkladu projevujícím se rustikalizací latiny, praktickou absencí historiografie atd.

V další části studie se autor zabývá složitostí sociální struktury obyvatelstva v období raného feudalismu, mnohavrstevnatostí a složitou diferenciací závislých skupin a vztahy k půdě (svobodníci, pozemková držba královská, církevní a světských feudálů, roztržitost držby, otázka velkostatků ve franské říši atd.), zmiňuje se o druhé dělbě práce (ve větší míře až od 9. století), obchodu a směně, vzniku kupeckých osad, od 10. století osad tržního typu, a později měst (města na západě přežívající na antickém základu stagnovala a upadala; kontinuita správní funkce byla přerušena a i zde převažovalo zemědělství). J. Kudrna konstatuje, že ani v pokarlovské periodě nedochází k výrazným změnám. Začíná se však již objevovat řada prvků a tendencí, které se plně prosazují ve 2. polovině 12. a ve 13. století (zárodky emfyteuze, tržní střediska, privilegia řemeslníků ve městech). Na závěr autor upozorňuje, že tyto obecné souvislosti lze využít při srovnání s nejrannějším vývojem u nás v období Velké Moravy a počátcích přemyslovského českého státu, kde nemáme k dispozici dostatek písemných pramenů. Zároveň Kudrnův přehled naznačuje, že některé vývojové tendence západoevropského vývoje byly přeceňovány a zobečňovány, a i když v našem prostředí se hovoří o specifické středoevropské variantě západoevropského typu raného feudalismu (Český stát, Polsko, Uhry; srov. E. V. Gutnovová—Z. V. Udalciová, K otázce typologie rozvinutého feudalismu v západní Evropě. In: Příspěvky sovětské medievistiky k dějinám feudalismu I, 17—19, Praha 1982), plné prosazení feudálních vztahů proběhlo v návaznosti na západoevropský vývoj bez dlouhodobějšího časového hiátu.

Stať Josefa Války (s. 22—45) přináší nástin problematiky postavení Moravy ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu, tj. od 10. století do Bílé hory. Zamýšlí se nad obsahem názvu země a jejím teritoriem v rámci správní organizace celého státu. Dále se zabývá politickými dějinami Moravy v 10.—13. století, zejména postavením údělných knížat, kde se na rozdíl od pojetí B. Krzemieńské (Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě, Ostrava 1985; srov. recenzi Z. Měřinský, Úvahy nad publikací Barbary Krzemieńské, Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě, VVM XXXIX, 1987, 239—242) přidržuje tradičního výkladu a celou situaci teritoriálního uspořádání charakterizuje jako asymetrický model státu, jenž zabraňoval destruktivnímu působení feudální rozdrobenosti. Naznačena je problematika vzniku markrabství,

jehož původní vztah k říši byl pozměněn tak, že se stalo od doby Přemysla Otakara I. lénem nikoliv císaře, ale českého krále, podobně jako další léna — olomoucké biskupství a opavské knížectví, přičemž na Moravě vládne přemyslovská a později lucemburská sekundogenitura, tedy příslušníci jedné dynastie. V přemyslovském období se však podle J. Války neprosadili dědičně (B. Krzemieńska, srov. citaci výše, zastává opačné stanovisko). Dověšením vývoje lenního uspořádání českého státu a v jeho rámci i Moravy, byla až doba císaře Karla IV., kdy zde dědičně ve dvou generacích vládne lucemburská sekundogenitura představovaná bratrem Karlovým Janem Jindřichem a jeho synem Joštem. Po krizi poslední čtvrtiny 14. a 1. poloviny 15. století se stává Česká koruna v polovině 15. století státem stavovským. Morava počíná být stavovskou zemí již v době husitské revoluce a těsně po ní. Jiří z Poděbrad také formuloval vztah Moravy k Čechám jako svazek rovnoprávných zemí a nikoliv léno. Analýza stavovského období tvoří závěr celé studie, naznačující vývoj státoprávního uspořádání Moravy v období raného a vrcholného feudalismu i jeho specifické rysy.

Také článek Lubomíra E. Havlíka, nazvaný Proměny společnosti a postavení Moravy v 10.—12. století (s. 46—71), je zaměřen na problematiku vývoje raného feudalismu. Autor vychází ze situace vytvořené za Velké Moravy, zabývá se složitou problematikou 10. století, kdy předpokládá víceméně samostatný vývoj, i když ovlivňovaný okolními státními útvary, zejména pak Maďary, a změnami v době začlenění Moravy v rámec českého přemyslovského státu na počátku 11. století. Podrobně jsou rozebrány na základě písemných pramenů i další osudy Moravy v 11. až 13. století, politické události, systém vlády, státoprávní uspořádání, vznik úředí hodnocený shodně s B. Krzemieńskou jako pohraniční marky umožňující obranu nově získané země proti sousedním státním útvarům, změny na konci 12. stol. v souvislosti se vznikem markrabství, sociální struktura, vojensko-administrativní systém (některá uváděná centra, např. Ivaň (s. 58), jsou však prozatím neprokazatelná a jejich předpokládaná existence vychází ze středověkých fals), i vývoj moravské společnosti 11.—12. století. Podrobně je v práci studována pozemková držba na základě donací církevním ústavům. Zde však totiž spočívá především ve faktu, že pro 11.—12. století je nutno vycházet většinou z pozdějších středověkých fals zachycujících až situaci doby jejich vzniku, hlavně 2. poloviny 12. a 13. století, což se autor snaží odlišit. Bylo by však lepší používat důsledně ČDB, nikoliv nepřesného a zastaralého CDM, a v případě Jihlavy se zde roku 1233 nacházely statky řádu německých rytířů a nikoliv johanitů (s. 60; srov. CDB III, 49—50 č. 49). V závěrečné části je rozebrána problematika vzniku šlechty, jak je předpokládáno z větší části nikoliv domácího původu (k této problematice srov. podnětnou práci R. Nového, Přemyslovský stát 11.—12. století, Praha 1972, zvl. s. 162—163), feudalizace společnosti i dalších složek společenské struktury (svobodné a závislé obyvatelstvo, služebné a znevlněné obyvatelstvo atd.).

Velmi důležitá pro poznání poměrů na Moravě v posledních desetiletích před výbuchem husitské revoluce je podrobná analytická studie Františka Hoffmanna Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě (s. 72—88). Je zde podrobně zhodnocena činnost ozbrojených posádek na hradech Rokštejn u Brtnice (okr. Jihlava), Kolštejn na Šumpersku, Lamberk a Kraví Hora na řece Oslavě (okr. Třebíč) a Rabštejn (okr. Třebíč). Autor vychází z podrobné znalosti písemných pramenů, zejména studia popravčích zápisů v jihlavské městské knize IV i ostatních městských knihách, půhonů a další literatury, což mu dovolilo načrtnout plastický obraz operací těchto družin v domácí válce, opovědnictví, loupežné činnosti i hlubších příčin tohoto jevu, zejména hlavního sociálně ekonomického rozporu mezi šlechtou a městy. Přináší i řadu dalších poznatků z oblasti politické, vojenské, hospodářské a sociální. Z dlouholetého studia vyplynuly F. Hoffmannovi čtyři hlavní typy bojových družin. K prvému z nich náležely hradní posádky v přímé závislosti na svých pánech a velitelích. Sem patří družiny Viléma z Pernštejna, Sokolova na Lamberku, valdštejnské posádky na Rokštejně a Kolštejně. Družiny usazené na Kraví Hoře a Rabštejně byly ve volnějších vztazích k majitelům sídel a dominoval zde více kořistnický ráz činnosti, podobně jako tomu bylo u třetího typu, který byl též při některých akcích závislý na šlechtických patronech, ale jinak působil samostatně a neoperoval z hradů. Konečně čtvrtý typ družin je možno

pokládat s jistou pravděpodobností za protohusitské (např. budějovicko-hrotovská pod vedením Haška z Valdštejna).

Hoffmannův článek jako by předznamenával druhou studii Josefa Války Morava za husitské revoluce (s. 89—124), která do jisté míry shrnuje a zobecňuje poznatky řady dílčích prací autora (srov. např. Nedakonický Tábora a husitská Morava, Nedakonice 1977; Morava roku 1421 (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě I), *Studia comeniana et historica* IX, 1979, č. 20, 5—30; Počátek války o Moravu (1422—1423) (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě II), *JM* 18, sv. 21, 1982, 48—66; Vrchol bojů o Moravu (1423—1425) (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě III), *JM* 21, sv. 24, 1985, 89—108; Hegemonie husitů na Moravě (1426—1434) (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě IV), *JM* 23, sv. 26, 1987, 65—83). Zaměřuje se především na specifické rysy průběhu husitství na Moravě, jeho vztah k zemské vládě a na problematiku strategického významu Moravy v husitské revoluci. Na prvních stránkách naznačuje J. Válka postavení Moravy v lucemburském období i před samým vznikem revoluce, šíření husitské ideologie i narůstání krize a rozporů ve společnosti. Zvláštní pozornost je zde věnována klíčovému období krize a rozporů revoluce v roce 1419—1421 a srovnání s vývojem v Čechách. Zikmundova taktika rozdělení země na tři části (Zikmund, Albrecht V. Rakouský, biskup Jan Železný) i masivní vojenský tlak umožnil pacifikaci Moravy a v listopadu 1421 byl Zikmund až na výjimky uznán moravskou šlechtou za pána země. Dále jsou ve studii sledovány události do doby předání vlády nad Moravou Albrechtovi Zikmundem 1. října 1426, vojensko-politická situace a průběh válečných operací, který právě po nástupu Albrechtově lze charakterizovat jako válku o Moravu vrcholící v letech 1424—1425. Připomínaný pás tábořských pevností z tohoto období, hlavně tzv. polních táborů, od Třebíče po Uherský Ostroh, nelze však za současného stavu našich znalostí jednoznačně funkčně interpretovat ani přesně zařadit časově (srov. Měřinský, Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů, *AH* 5, 1980, 39—43).

Neúspěch Albrechta při obléhání Břeclavi v roce 1426 pak znamenal počátek hegemonie husitské strany v zemi, která se dále do konce dvacátých a počátku třicátých let rozšiřovala a moravští husitští hejtmané se účastnili na různých vojenských akcích v Čechách i za hranicemi království. Poslední část Válkovy práce je věnována, jak autor podotýká, dosud málo probádané problematice závěrečné fáze husitských válek, cesty k basilejským kompaktátům i Lipanům. Na Moravě lze náznaky hledání cest k příměří, zejména u měst, hledat již od konce dvacátých let a od počátků dalšího decénia byla uzavírána oficiálně s vědomím markraběte. Tato jednání byla vedena hlavně snahou uchovat chod hospodářství i uvědomováním si nemožnosti vojenského řešení konfliktu. Jeho ukončení přinesl až zemský landfrýd z podzimu roku 1434. Studie J. Války představuje základní práci o husitské Moravě, poukazující hlavně na obecnější rysy celého společenského pohybu i vojensko-politické a hospodářské situace, ale i na dosud neprobádané a nejasné úseky a problémy. Je užitečná nejen pro historika, ale zejména poskytuje oporu a řadu faktografického materiálu pro archeologa, studujícího svými specifickými metodami právě památky husitského období, hradní architekturu, tvrze a hrádky, ale i města a sakrální objekty. Na objasnění řady Válkou naznačených otázek husitského období na Moravě se také může archeologické bádání významně podílet.

Další práce otištěné ve sborníku jsou již zaměřeny na novověké období. K problematice osídlení a vesnice se vztahuje příspěvek Františka Matějka Postavení poddaných na Moravě ve druhé polovině 16. století (s. 125—143), využívající především studia předbělohorských urbářů, v němž autor sleduje na regionálním základě velikost vesnic, hustotu osídlení, majetkovou diferenciaci na základě vlastnictví půdy, velikost městeček a měst s počtem domů i obyvatel, roboty, platy a dávkové povinnosti poddaných i diferenciaci dávek a povinností podle panství. Na závěr se zmiňuje i o odporu poddaných proti různým povinnostem a hlavně jejich zvyšování, sporech s vrchností i růstu sociálního napětí ve 2. polovině 16. věku v souvislosti se změnami soustavy rentového vrchnostenského hospodaření v hospodaření ve vlastní režii, položenými již ve 2. polovině století 15. Výsledky vyplývající ze sumarizace údajů obsažených v urbářích i srovnání vývojových tendencí a situace v rámci různých panství a regionů odlišných i při-

rodními podmínkami přináší i řadu důležitých poznatků a zajímavých postřehů. Závěr sborníku tvoří příspěvky Bedřicha Šindeláře o svobodném zednářství na Moravě koncem 18. století (s. 144—183) a o vlnařské velkovýrobě na Moravě a ve Slezsku v letech 1740—1848 z pera Jana Janáka (s. 184—229).

Sborník je skutečně reprezentativním průřezem výsledků badatelské práce předních moravských historiků. Snad jen měla být věnována větší pozornost mapovým přílohám (např. na s. 56—57 jsou na mapce příliš směřovány různé časové horizonty historického vývoje několika století, a to právě období, kdy došlo ke značným změnám. Na mapě uváděná sídla údělných knížat v Jemnici a Břeclavi nejsou bezpečně prokázána, chybí zde řada důležitých hradeckých center a neúplně je i vysvětlení značek k mapce). Jinak si ale lze jen přát, aby následoval i další svazek podobně zaměřených velmi kvalitních studií, prohlubující naše znalosti o dějinách Moravy.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Památky a příroda 11, Praha 1986, 640 s., obr. v textu.

Sešit 1: str. 1—64. Z obsahu: J. Bukovský, Měnínská brána v Brně slouží po obnově novému účelu, 8—12. Stručný historický přehled stavebního vývoje Měnínské brány a zpráva o její rekonstrukci v letech 1977—81. Sešit 2: str. 65—128. Z obsahu: J. Varhaník, J. Zavřel, K morfologii a petrografii raně gotické výstavby hradu Zvíkova, 65—71. Příspěvek doplňuje poznatky o morfologii raně gotické architektury hradu na základě nově zjištěných architektonických článků, převážně ze 13. stol., získaných při nedávných úpravách objektu. Nové poznatky dokládají úzký vztah hradní architektury Zvíkova k bavorsko-rakouskému Podunají, jak předpokládala již D. Menclová. Sešit 3: str. 129—192. Z obsahu: D. Vernerová, Rekonstrukce tvrze v Čelákovcích (Nové využití architektonické památky pro potřeby městského muzea), 138 až 142. V letech 1977—1983 byla provedena rekonstrukce tvrze v Čelákovcích podle projektu vypracovaného v SÚRPMO Praha. Sešit 4: str. 193—256. Z obsahu: J. Sommer, Ke stavebnímu vývoji kostela ve Straškově, 214—215. Kostel sv. Václava ve Straškově (okr. Litoměřice) vznikl kolem r. 1200. Románská stavba prošla ve 14. století gotickou přestavbou, kterou pravděpodobně ovlivnila tvorba hutí v Roudnici, vytvořená biskupem Janem IV. z Dražic. Sešit 5: str. 257—320. Z obsahu: V. Razím, Raně gotická fortifikace města Horažďovic, 261—269. Příspěvek přináší poznatky získané povrchovým stavebním průzkumem o raně gotické fortifikaci Horažďovic na podkladě svědectví písemných pramenů. Začátek výstavby opevnění datuje autor k roku 1279, nebo těsně před něj. Sešit 6: str. 321—384. Z obsahu: J. Kudrnáč, Ochrana archeologických památek po pravěké a středověké těžbě nerostných surovin v Čechách, 329—332. Příspěvek se zabývá ochranou archeologických nemovitých památek spjatých s těžbou a úpravou rud, jejichž ochranu uskutečňuje Archeologický ústav ČSAV v Praze ve spolupráci s orgány památkové péče. J. Úlovec, Příspěvek ke stavebním dějinám vlašimského hradu, 347—348. Využití ikonografického materiálu ke stavebním dějinám vlašimského hradu. V závěru shrnuje poznatky již dřívějšího architektonického a historického průzkumu, který řadí vlašimský hrad do skupiny tzv. kastelů francouzského typu. Sešit 7: str. 385—448. Z obsahu: J. Varhaník, Neznámý románský kostel na dolní Ohři, 392—396. Stať se zabývá kostelem sv. Václava v Křesině (okr. Litoměřice), jehož dosavadní uměleckohistorická literatura považovala za gotický, taktéž písemné zprávy jsou až ze 14. stol. Stavební povrchový průzkum objektu v r. 1986 potvrdil již předpokládané starší — románské — jádro stavby. Na základě již zmíněného průzkumu autor konstatuje, že někdejší podélný románský kostel s hranolovou západní věží v ose lodí (široké asi 8,1 m a dlouhé 10,6 m) byl v gotice rozšířen tak, že starší budova byla obestavěna větší novostavbou za využití co největší části starých obvodových zdí. J. Čechura, Historická analýza údajů ke stavební činnosti v bývalém dominikánském kostele v Českých Budějovicích do konce 13. století, 397—402. Autor na základě historických písemných pramenů analyzuje postup výstavby bývalého dominikánského kostela v Čechách Budějovicích v druhé polovině 13. století. L. Luštin-